

INDICADORS PER A L'AVUACIÓ DE LA QUALITAT EN LA PARTICIPACIÓ

Fundació J. Bofill

Febrer 2005

**Eva Anduiza
Sergi de Maya**

IGOP - UAB

Continguts

Introducció	5
PRIMERA PART:	
1 LA QUALITAT EN ELS PROCESSOS PARTICIPATIUS. AMBITS, ASPIRACIONS NORMATIVES I INDICADORS	8
Primer Àmbit: Qui participa?	11
Segon Àmbit: Sobre què es participa?	12
Tercer Àmbit: Com es participa?	13
Quart Àmbit: Quines són les conseqüències del procés?	14
2 AVALUACIÓ PER INDICADORS	16
SEGONA PART:	
3 PROPOSTA D'INDICADORS PER MESURAR LA QUALITAT DELS PROCESSOS PARTICIPATIUS	20
Primer Àmbit: Qui participa?	21
INDICADOR 1.1	21
Percentatge de participants sobre la població de referència	21
INDICADOR 1.2	23
Percentatge de dones entre els participants	23
INDICADOR 1.3	25
Percentatge de persones de nacionalitat estrangera entre els participants	25
INDICADOR 1.4	27
Percentatge de participants amb estudis universitaris finalitzats	27
INDICADOR 1.5	29
Percentatge de participants menors de 30 anys	29
INDICADOR 1.6	31
Percentatge d'associacions participants sobre el total d'associacions en la població de referència	31
Segon Àmbit: Sobre què es participa?	33
INDICADOR 2.1	33
Percentatge del pressupost afectat pel resultat del procés participatiu sobre el pressupost de l'àmbit de referència	33
INDICADOR 2.2	35
Valoració subjectiva de la rellevància de la qüestió sobre la qual es participa per part dels ciutadans i ciutadanes participants	35
INDICADOR 2.3	37
Presència en el procés d'informació, deliberació i decisió	37
INDICADOR 2.4	39
Capacitat efectiva dels participants d'influir en els continguts del procés participatiu	39
Tercer Àmbit: Com es participa?	41
INDICADOR 3.1	41
Existència de rebuig explícit del procés participatiu per part d'un o més partits polítics rellevants en l'àmbit de referència	41
INDICADOR 3.2	43
Pressupost destinat al procés participatiu	43
INDICADOR 3.3	44

Nombre de mesos de treball a temps complert dedicats a l'organització i realització del procés participatiu	44
INDICADOR 3.4	46
Existència d'avaluació pública del procés participatiu	46
INDICADOR 3.5	47
Percentatge de temps dedicat a la deliberació sobre el total de temps del procés.....	47
INDICADOR 3.6	49
Existència d'un sistema d'expressió de preferències de forma anònima	49
Quart Àmbit: Quines són les conseqüències del procés?	50
INDICADOR 4.1	50
Existència d'un òrgan de seguiment de les decisions i acords presos en el procés participatiu	50
INDICADOR 4.2	51
Grau de realització o compliment de les decisions i acords presos durant el procés	51
INDICADOR 4.3	52
Existència d'un acte de devolució o de rendició de comptes dels polítics envers la ciutadania	52
INDICADOR 4.4	53
Valoració positiva del procés per part dels participants.....	53
4 Apèndix	55
5 Bibliografia citada.....	58

INTRODUCCIÓ

Aquest estudi recull algunes orientacions per a l'avaluació de la qualitat de processos i mecanismes de participació ciutadana. El seu objectiu és establir un sistema d'indicadors clar i accessible que pugui ser utilitzat per totes aquelles persones interessades a avaluar un mecanisme participatiu: els mateixos participants, els tècnics en participació, les institucions implicades, entre d'altres.

Per fer això possible és necessari definir els diferents aspectes a avaluar i especificar els criteris que s'utilitzaran per a l'avaluació de la qualitat del procés participatiu.

Definir quins són els aspectes rellevants que mereixen atenció en un procés de participació ciutadana i especificar els criteris normatius sobre els quals establir una avaluació de qualitat, són objectius ambiciosos i complexos que entren de ple en el debat sobre el significat de la participació ciutadana.

Aquest treball ofereix una perspectiva acotada que permet identificar de manera clara, concreta i relativament senzilla els àmbits de participació que es consideren més importants alhora que estableix els ideals normatius a través dels quals aquests àmbits es poden avaluar. Per aconseguir aquesta concreció cal tenir en compte tres restriccions fonamentals.

- 1) La proposta d'aquest estudi no esgota el concepte de participació. La participació és una dimensió de la política cada vegada més àmplia i més rica. Hi podem trobar multitud de comportaments que excedeixen els límits d'aquesta proposta: el vot, el consum polític, la protesta, el contacte amb les autoritats, l'associacionisme polític, entre d'altres.

En aquest sentit, aquest treball està pensat originàriament per ser aplicat a processos o mecanismes de participació ciutadana amb la intenció d'incidir de manera directa en la definició d'una o més polítiques públiques. Cal, però, fer dues precisions en relació a la definició anterior.

En primer lloc, molts processos participatius inclouen diferents mecanismes de participació ciutadana (tallers, consells, etc.). En funció de la informació disponible sobre cadascun d'ells i en funció de la seva tipologia, serà possible aplicar els indicadors a tot el procés o bé a als diferents mecanismes o fases.

En segon lloc, el fet que la definició faci referència a la intencionalitat dels mecanismes o processos (adreçats a la "definició de polítiques públiques") parteix del supòsit que una o més institucions públiques estaran implicades en el procés, tal i com es reflexa en diversos indicadors proposats. Amb tot, aquest punt de partida no implica que els criteris d'avaluació i els mateixos indicadors proposats no es puguin aplicar, amb els ajustaments necessaris, a d'altres casos com, per exemple, els mecanismes o processos de participació que pugui impulsar una associació de veïns entre els seus propis associats, o aquells altres que es duguin a terme sense el suport, implicació o presència d'una institució pública.

- 2) Aquesta proposta no esgota el concepte d'avaluació. Com es comprovarà en el primer capítol, l'avaluació pot prendre formes diverses. Aquí s'escull únicament una d'elles, amb les seves aportacions i limitacions, tal i com s'exposarà més endavant.
- 3) La concreció i la claredat exigeixen el desenvolupament d'un nombre limitat d'aspectes i indicadors. La nostra proposta inclou 4 àmbits d'anàlisi i 20 indicadors que configuren una guia per avaluar la qualitat dels processos participatius. En la selecció d'aquests indicadors s'han prioritzat els aspectes més rellevants i els indicadors més accessibles. És evident que poden existir d'altres aspectes o indicadors que poden ser objecte d'atenció i avaluació en un procés participatiu, que no han estat contemplats en aquesta proposta.

L'estudi que es presenta a continuació es divideix en dues parts diferenciades:

La primera part, més analítica i conceptual, introdueix el concepte de qualitat en els processos de participació i la seva mesura. Consta de dos capítols estretament relacionats. El primer se centra en els diferents àmbits, dimensions i aspiracions normatives que aporta el concepte de qualitat en la participació i s'endinsa en el debat més general sobre el que hauria de ser la participació ciutadana. El segon introdueix els diferents tipus d'avaluació possible dels processos participatius i justifica la necessitat d'utilitzar un sistema d'indicadors com a mecanisme avaluador.

La segona part de l'estudi presenta una bateria de 20 indicadors per avaluar la qualitat dels processos participatius. Proposa una guia pràctica d'avaluació basada en un sistema d'indicadors seleccionat a partir de les premisses següents:

- La proposta inclou un nombre reduït d'indicadors. Tal i com s'ha exposat abans, el sistema d'indicadors proposat no pretén constituir una avaluació completa i exhaustiva d'un procés participatiu, sinó oferir informació sintètica sobre algunes dimensions fonamentals de la qualitat en els processos participatius.
- Els indicadors han de ser clarament observables i interpretables per si mateixos. En termes generals, atès que no necessàriament l'observació dels indicadors es realitzarà en el marc d'un procés d'avaluació completa del procés participatiu, es prefereixen els indicadors de comprovació als d'avaluació (que requereixen opinions de jutges o experts) per tal com aquests darrers són més difícilment observables.
- Els indicadors han de ser vàlids per tal que es puguin aplicar a diferents tipus de processos participatius. Es parteix de la necessitat de crear uns criteris de valoració comuns i d'una definició compartida del que s'entén per "qualitat en la participació". Això no implica que es puguin desenvolupar d'altres indicadors específics per a tipus concrets de metodologies participatives, ni que tots els mecanismes participatius hagin de tenir les mateixes aspiracions normatives.
- Els indicadors no tenen sentit de forma separada, sinó que cal considerar-los com a sistema, que cal interpretar en el context del procés del qual se'n deriva.

PRIMERA PART

1 LA QUALITAT EN ELS PROCESSOS PARTICIPATIUS. ÀMBITS, ASPIRACIONS NORMATIVES I INDICADORS.

Definir la qualitat en la participació política és una tasca molt complexa. El mateix concepte de qualitat és de per si difícil d'acotar en tant que pot expressar una pluralitat i diversitat d'accepcions. És un concepte abstracte i complex, que generalment es contraposa al concepte de quantitat, per subratllar precisament els atributs o propietats positives d'alguna cosa o procés.

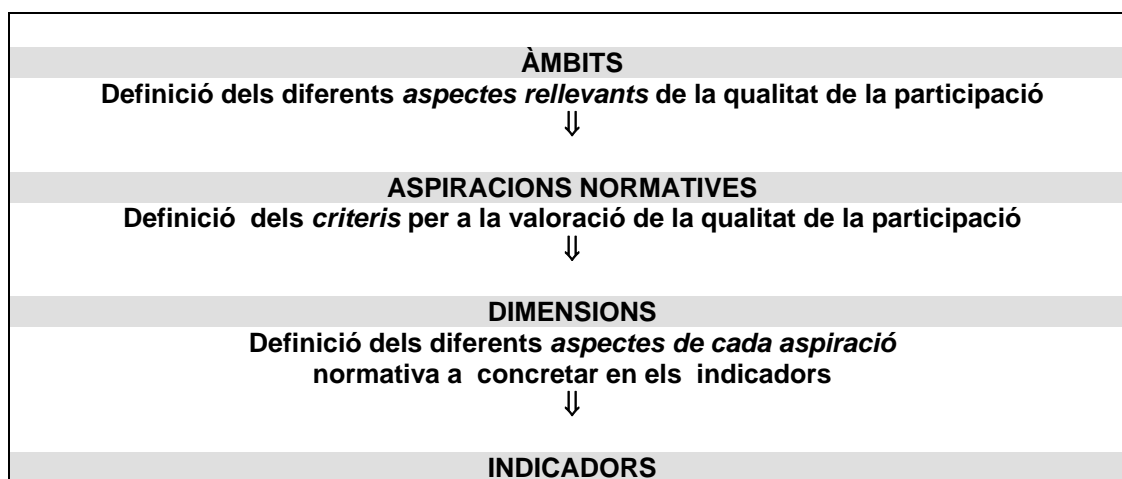
A més cal tenir present, el fet que el concepte de qualitat és multidimensional; admet múltiples interpretacions i definicions. Pot adquirir diversos significats en funció de la pluralitat de valors i opinions que estiguin presents en el procés participatiu i es poden acordar diferents definicions en funció dels elements que es considerin com a fonamentals per avaluar la qualitat de la participació política (procés, resultat, organització, satisfacció dels usuaris, entre d'altres).

En aquest estudi el punt de partida és entendre la qualitat com a atribut positiu del procés participatiu. La proposta d'establir una metodologia d'avaluació dels processos participatius mitjançant un sistema d'indicadors, permet mesurar indirectament la qualitat d'aquest procés i extreure'n conclusions.

Igualment, la construcció d'un sistema d'indicadors per mesurar la qualitat dels processos participatius ens permet simplificar un fenomen de per si complex, dotar-nos d'un instrument d'anàlisi per establir comparacions i comptar amb una eina que faciliti la comprensió, l'avaluació i l'impacte d'aquests processos.

La metodologia utilitzada per definir la qualitat de la participació i per arribar a acords sobre aquest concepte s'ha dut a terme a partir de la diferenciació de quatre camps d'estudi: àmbits, aspiracions normatives, dimensions i indicadors, que s'exposen a continuació.

Figura 1. Quatre aspectes de la definició de la qualitat en els processos de participació ciutadana

Definició de propietats concretes i observables que reflecteixin cada dimensió d'acord amb els criteris normatius

En primer lloc es tenen en compte **quatre àmbits fonamentals**. Són els diferents aspectes rellevants de la participació. Aquests quatre àmbits estan presents en qualsevol procés participatiu i, per tant, serveixen per ser aplicats en contextos molt diferents.

- Qui participa?
- Sobre què es participa?
- Com es participa ?
- Quines són les conseqüències del procés participatiu?

En cadascun d'aquests àmbits s'han d'especificar quines són les **aspiracions normatives** sobre les que hem d'avaluar els processos participatius. En aquest cas es tracta de definir els criteris per a la valoració de la qualitat de la participació. Aquest exercici és fonamental per saber a què ens referim quan parlem de "qualitat de la participació". Els processos participatius poden ser molt diferents en les seves metodologies, aplicacions, durada, població de referència o d'altres variables a considerar. Aquestes diferències serveixen per crear classificacions diverses segons els criteris acordats amb objectius analítics. Això no obstant, es pot entendre que darrera de qualsevol procés participatiu es troben les mateixes aspiracions normatives i per tant és possible, per a l'objectiu d'aquest treball, crear indicadors comuns que reflecteixin aquests criteris i que siguin aplicables a processos de naturalesa ben diferent.

Necessàriament el concepte de qualitat de la participació és complex i multidimensional. Per això les aspiracions normatives seran diverses en cada àmbit. Així serà necessari identificar les diferents **dimensions** que es poden distingir en cada àmbit, és a dir, especificar els diferents aspectes de cada aspiració normativa que s'han de concretar en indicadors. Només a partir d'aquestes dimensions es poden definir **indicadors** potencials.

La relació dels indicadors entre si haurà de ser objecte d'una anàlisi més aprofundida sobre dades reals. Si la divisió en àmbits resulta vàlida, aleshores la qualitat en la participació és un concepte multidimensional i no sembla que tingui massa sentit crear un únic índex de qualitat de la participació. A més a més és molt possible que les diferents dimensions no sempre estiguin relacionades positivament entre elles. En d'altres paraules, a la pràctica, pot ser impossible maximitzar el valor de tots els indicadors alhora.

Per exemple, un mecanisme com el referèndum podrà intentar maximitzar l'extensió i la representativitat dels participants, però no podrà maximitzar la deliberació. Mentre que un consell ciutadà podrà permetre una major deliberació però a canvi haurà de reduir el nombre de participants.

A continuació s'introdueixen cadascun dels quatre àmbits fonamentals amb les aspiracions normatives i dimensions corresponents. Els indicadors, tal i com s'ha avançat en la introducció, s'analitzaran en la segona part de l'estudi.

Taula 1. Resum d'àmbits, aspiracions normatives i dimensions de la qualitat en la participació

Àmbit	Aspiracions	Dimensions
Qui participa	La participació ha de ser el més àmplia i representativa possible del conjunt de la població.	<ul style="list-style-type: none"> - Extensió: nombre de persones que participen - Representativitat: absència de biaix socioeconòmic de la població participant en relació a la no participació
Sobre què es participa	La participació pot cobrir qüestions polítiques rellevants sobre les quals els ciutadans han de poder influir.	<ul style="list-style-type: none"> - Rellevància de la qüestió: importància de la qüestió sobre la qual es centra el procés participatiu. - Marge de decisió dels ciutadans: capacitat dels ciutadans de prendre la decisió o decisions que el procés dona a lloc
Com es participa	La participació ha de comptar amb el suport polític, social i tècnic i amb els mitjans suficients (humans i materials) per garantir la informació, la deliberació i l'expressió lliure dels participants.	<ul style="list-style-type: none"> - Implicació dels actors rellevants (polítics, entitats, tècnics, etc.). - Recursos humans i materials destinats al procés i als mecanismes d'avaluació. - Deliberació i expressió lliure dels ciutadans
Conseqüències del procés	La participació ha de significar influència real dels ciutadans i ciutadanes sobre les decisions públiques i ha d'afavorir una cultura política participativa en la ciutadania, en els polítics i en els tècnics.	<ul style="list-style-type: none"> - Compliment de les decisions o els acords que es prenen al llarg del procés participatiu. - Satisfacció entre els actors implicats.

Primer Àmbit: Qui participa?

En la literatura sobre participació política la qüestió de qui participa és un dels centres d'atenció fonamentals. Un dels arguments en defensa de la democràcia representativa és que el vot com a forma de participació és poc intens (esporàdic, poc exigent, ofereix poca informació sobre les preferències del ciutadà) però molt extens (participen molts).

Les concepcions de la democràcia participativa, ben al contrari, defensen formes de participació més directes i freqüents, que exigeixen major implicació per part dels ciutadans, però que precisament per això, poden acabar incloent només a minories 'activistes poc representatives del conjunt dels ciutadans.

Molts estudis evidencien que participen més el homes amb un nivell d'estudis elevat, de mitjana edat, alts ingressos, actius social i políticament que no pas les dones, els joves i els grups socialment més marginats. En aquestes condicions és difícil saber què desitgen els ciutadans a partir del que diuen els participants.

Per tant, un dels aspectes negatius que cal evitar en qualsevol forma de participació és que aquesta sigui protagonitzada per minories poc representatives del conjunt de la ciutadania. Quanta més gent participi millor. Quanta més semblança del grup de participants amb el conjunt de la població, millor.

Amb tot, en alguns casos, és possible que en el disseny de la població participant es vulgui intencionadament aconseguir un perfil de participant determinant no representatiu del conjunt de la població (per exemple, només immigrants, només joves o només dones). Òbviament aquests objectius es tindran en compte en el moment d'avaluar el resultat dels indicadors relatius a aquest àmbit.

Aspiració

La participació ha de ser el més *àmplia* i *representativa* possible del conjunt de la població.

Dimensions

- *Extensió.* Nombre de persones que participen. En igualtat de condicions amb d'altres circumstàncies, es considera que un procés participatiu és *millor* quantes més persones hi participen.
- *Representativitat.* Característiques sociodemogràfiques dels participants. Específicament interessa ressaltar l'absència de biaix socioeconòmic en la població participant respecte a la població no participant.

Segon Àmbit: Sobre què es participa?

Aquest segon àmbit inclou una doble vessant. En primer lloc fa referència a la temàtica sobre la qual se centra el procés participatiu. La qüestió sobre la qual se centra la participació pot tenir una importància i dimensió variables. En relació a aquesta qüestió, sembla que existeix un cert consens que subratlla la necessitat que la participació se centri en qüestions rellevants. El problema prové de la definició del terme rellevant. Es considera rellevant en termes econòmics? En termes subjectius? En aquest darrer cas, rellevant per a qui? Per als polítics? Per als tècnics? Per als ciutadans?

En segon lloc es fa referència a l'*objectiu* i els *límits* que té el procés participatiu. S'ha de restringir l'ús del terme participació als processos en els quals l'objectiu final és una decisió? En aquest cas quedarien exclusos els processos que no cerquen una decisió final i pretenen, simplement, oferir i/o rebre informació o bé generar debat.

En aquest sentit, diversos autors han desenvolupat escales de participació (Arnstein 1971, Burns et al. 1994)¹ o distincions entre participació autèntica i no autèntica (Simrell et al. 1998). Això no obstant, és previsible que en l'etiqueta "procés participatiu" s'incloguin casos que es poden trobar en qualsevol esglaió de l'escala. Per tant, els indicadors han de servir per diferenciar si un procés participatiu suposa o no un veritable *empowerment* de la ciutadania, en atorgar-li capacitat de controlar que són experiències que es desenvolupen en sistemes de democràcia representativa en els quals la darrera paraula la té l'òrgan representatiu (plens, parlaments, etc.).

Formalment la decisió correspon sempre a un òrgan representatiu o executiu, però el procés es pot plantejar deixant als participants un grau divers de maniobra. En el grau màxim trobaríem processos en els quals els mateixos participants definirien les qüestions sobre les quals decidir. Sigui quin sigui el marge de maniobra que permet el procés ciutadà, és important que es transmeti amb claredat als ciutadans.

Aspiració

La participació ha de cobrir qüestions polítiques rellevants sobre les quals els *ciutadans han de poder influir*.

¹ Arnstein (1971), per exemple, diferencia dos nivells inferiors (manipulació i terapia) que no constitueixen participació; tres nivells que reflexen *tokenism* o reverències a la participació sense efectes reals sobre l'exercici o el control del poder (informació, consulta i *placation*), i tres nivells de poder ciutadà (*partnership*, poder delegat i control ciutadà). Burns et al (1994) distingeixen entre mecanismes de no-participació ciutadana (*civic hype*, consulta cínica, informació pobre, atenció del client) i d'altres sis tipus que si constitueixen participació. V. també, per aprofundir en aquesta qüestió, McLaverty (1999).

Dimensions

- *Rellevància de la qüestió*. Importància del tema sobre el qual es centra el procés participatiu.
- *Marge de decisió dels ciutadans*. Capacitat d'influència sobre la decisió o decisions que el procés dóna als participants.

Tercer Àmbit: Com es participa?

El tercer àmbit fa referència al propi procés participatiu i inclou diverses dimensions que cal tenir en compte. Potser és en aquest àmbit on es troben més diferències entre casos concrets i on cal fer més esforços per definir criteris normatius comuns. A més, el desenvolupament del procés participatiu és fonamental perquè pot marcar el perfil de la població participant així com les conseqüències en termes d'eficàcia i legitimitat.

En primer lloc, per tal que un procés participatiu funcioni bé és necessari que els diferents actors implicats assumeixin la seva realització i el seu resultat. La primera dimensió fonamental en el desenvolupament del procés és, per tant, el grau d'acord polític, social i administratiu (Font y Blanco 2003). Si no existeix acord polític i social el procés pot ser percebut com un instrument manipulador o electoralista en mans de l'autoritat política, que previsiblement dificultarà una implicació extensa i representativa per part dels ciutadans i reduirà la legitimitat del resultat. Si no s'aconsegueix la col·laboració amb els tècnics de l'administració, el procés participatiu es pot plantejar amb una perspectiva molt limitada, o despertar recels que a la llarga dificultaran la realització de la decisió presa pels participants.

En segon lloc, un procés participatiu ha de comptar amb mitjans suficients en termes de recursos humans, recursos econòmics i temps, que permetin el seu desenvolupament en les condicions òptimes.

Finalment, l'organització del procés ha de garantir l'accés a una informació completa, la deliberació dels participants i l'expressió lliure de la seva decisió. Existeix acord en relació a la importància d'una informació el més completa i objectiva possible, malgrat que la valoració del grau de compliment d'aquest criteri és complexa. Pel contrari, la deliberació és un procés més clarament observable però no és un element comú a totes les formes de participació. Amb tot, molts autors subratllen la importància dels processos de comunicació i deliberació en els quals tots els ciutadans puguin participar en les discussions, sigui possible la comprensió mútua, s'acordin mecanismes de resolució de possibles conflictes, i s'assoleixin acords basats en la informació i el debat (Webler 2000).

Aspiració

El procés ha de comptar amb el *suport polític, social i administratiu*, i amb els *mitjans suficients* (humans, econòmics, en temps) per garantir la *informació, la deliberació i l'expressió lliure* dels participants.

Dimensions

- *Implicació dels actors rellevants.* Grau d'acord i implicació en el procés participatiu dels actors polítics, socials i de l'administració.
- *Recursos.* Mitjans econòmics, humans i en temps disponibles per al desenvolupament del procés.
- *Organització del procés.* Característiques del propi procés i condicions en què es desenvolupa la informació i la deliberació.

Quart Àmbit: Quines són les conseqüències del procés?

Al marge del debat sobre si la participació té com a resultat decisions més eficients i legítimes, per a que un procés participatiu tingui un significat polític real és necessari que tingui conseqüències observables. Aquesta és la idea que fa que molt autors diferenciïn, com s'indicava en el segon àmbit, entre participació autèntica i d'altres mecanismes que, malgrat utilitzin aquesta etiqueta, no són realment processos participatius.

Es poden diferenciar dos àmbits sobre els quals un procés participatiu pot tenir efectes. En primer lloc el procés pot implicar un major o menor grau d'influència real dels participants sobre la decisió o decisions públiques. Un procés en què aquesta influència sigui poc significativa no constitueix l'ideal de qualitat en la participació. És a dir, mitjançant un procés participatiu de qualitat els ciutadans no només "participen" sinó que adquireixen el "control" de les decisions (Burns 1994), independentment que formalment la decisió correspongui a un òrgan representatiu.

En segon lloc, un efecte no menys important dels processos participatius és que poden incidir també en els valors i actituds democràtiques de ciutadans, polítics i tècnics. S'aconsegueix major implicació política? Aconsegueix la participació ciutadana un lloc més central en el sistema polític? En general les actituds són difícilment observables si no és a través d'indicadors d'avaluació. A més, en aquest cas, s'afegeix la dificultat que no només s'han d'observar les actituds dels participants sinó també establir que, en alguna mesura, aquestes són producte del procés participatiu.

Aspiració

La participació ha de significar una *influència real dels ciutadans sobre les decisions públiques*.

La participació ha d'afavorir *una cultura política participativa* en ciutadans, polítics i tècnics.

Dimensions

- *Conseqüències sobre la decisió pública.* Capacitat d'influència que adquireixen els ciutadans sobre les decisions a través de la participació.

- *Conseqüències sobre actituds.* Influència de la participació sobre valors i actituds democràtiques de ciutadans, polítics i tècnics.

2 AVALUACIÓ PER INDICADORS

L'avaluació és un procés mitjançant el qual s'obtenen i analitzen evidències objectives sobre un procés, una institució, un servei o una política. L'avaluació pot tenir objectius diferents: conèixer els aspectes positius i negatius de l'objecte avaluat, fer una diagnosi, proposar millores, orientar decisions, entre d'altres.

Un dels elements positius més importants que es desprenen dels processos d'avaluació és la creació d'un clima d'autocrítica i de millora contínua, estretament relacionat amb el concepte de qualitat tal i com aquest s'utilitza en el context empresarial i amb el de *accountability* o responsabilitat que s'utilitza en l'àmbit públic.

Qualsevol procés d'avaluació comporta tres etapes ben diferenciades:

- Planificació. Etapa en la qual es defineix el tipus d'avaluació que es vol dur a terme, es defineixen els aspectes diferents que s'avaluaran, els criteris pels quals seran avaluats i es determinen les fonts d'informació que s'utilitzaran.
- Recollida d'informació. En aquesta etapa es recull de manera sistemàtica la informació sobre la qual s'elaborarà l'avaluació.
- Anàlisi de la informació. Fase final en la qual es contrasta la informació recollida amb els criteris de valoració que s'han establert prèviament.

En el moment d'iniciar un procés d'avaluació és important definir amb precisió el tipus d'avaluació que es vol dur a terme. Aquesta elecció estarà en funció de dues qüestions fonamentals: a) qui portarà a terme el procés d'avaluació i b) quin tipus de metodologia s'utilitzarà.

Taula 2. Possibles instruments d'avaluació: avantatges i inconvenients

	Requisits	Avantatges	Inconvenients
Avaluació interna	Criteris avaluadors interns	Finalitat educativa, cerca comprometre els agents implicats	Susceptible d'un judici subjectiu
Avaluació externa	Criteris avaluadors externs	Transparència	Reticència Definició d'avaluadors
Avaluació per indicadors	Criteris molt concrets	Transparència, concreció, Incentius per a la millora	Dificultat per concretar els criteris Aplicació

L'avaluació interna o autoavaluació té com a principal objectiu aprendre dels punts forts, dels punts dèbils i de les possibilitats de millora. La porten a terme els agents implicats en l'experiència participativa o en la unitat avaluada i pretén implicar aquests agents en un procés de millora contínua.

L'avaluació externa o auditoria té com a principal objectiu augmentar la transparència dels processos que s'avaluen. Exigeix la participació d'avaluadors externs, qualificats i reconeguts. A vegades pot generar recel en la unitat avaluada perquè l'avaluació és percebuda com un control exterior i no com un exercici de transparència. Es per aquest motiu que aquest procés es recomana quan ja hi ha una certa "cultura d'avaluació".

Els continguts de l'avaluació interna i externa constitueixen descripcions qualitatives però sistemàtiques dels processos participatius avaluats. En d'altres casos s'opta per una avaluació seguint criteris estandaritzats mitjançant l'ús d'indicadors.

L'objectiu dels indicadors és definir criteris d'avaluació relativament objectius i iguals per a tots, susceptibles de ser aplicats en contextos diferents. Els indicadors, per ser útils, cal que reuneixin les característiques següents:

- *Ser rellevants*: s'han de referir a qüestions importants. En el nostre cas serà determinant definir amb claredat quines són les dimensions fonamentals de la qualitat en els processos participatius.
- *Ser vàlids*: reflectir allò que es pretén. És important estudiar en quina mesura l'indicador fa referència a la dimensió que es vol mesurar i no a una altra cosa.
- *Ser mesurables i factibles*: han de ser observables a partir de la realitat i de les dades disponibles. Per això és important reflexionar sobre el procés d'obtenció d'informació que s'haurà de dur a terme.
- *Ser sensibles*: reflectir diferències i variacions reals. És important establir criteris clars que defineixin sense ambigüitat les diferències entre categories i nivells.
- *Ser comprensibles i comunicables*: clars per a tothom. És important que la definició de l'indicador sigui el més detallada possible i que aquest tingui una interpretació clara.
- *Estar contrastats*: preferentment han d'haver demostrat la seva utilitat en d'altres ocasions, la qual cosa no serà possible atès que no es coneixen altres casos d'indicadors sobre qualitat en la participació.

L'ús d'indicadors en d'altres àmbits en els quals el seu ús està molt estès ha estat sovint criticat per distorsionar la realitat, pel fet que els indicadors centren l'atenció en aspectes fàcilment mesurables o quantificables oblidant d'altres aspectes de naturalesa més qualitativa, pel fet de captar una atenció excessiva o per dificultar la innovació.

Això no obstant, com a mecanisme complementari i no exclusiu d'avaluació, els indicadors aporten dues avantatges substantives. En primer lloc permeten obtenir una fotografia simplificada però sistemàtica i comparable de la realitat. La qual cosa permet sistematitzar i comunicar informació, identificar problemes, comparar

situacions o identificar bones pràctiques. En segon lloc, i més important, la definició d'indicadors obliga a escollir amb la major precisió possible els diferents aspectes que es volen avaluar i els criteris a partir dels quals s'establirà aquesta avaluació.

Tot i que en la definició d'indicadors es pot incloure l'especificació d'estàndards mínims (a partir de criteris com l'evolució en el temps, els estàndards ideals, els mínims imprescindibles o bones pràctiques), no és imprescindible fer-ho per utilitzar-los com a eines d'avaluació.

Metodologia utilitzada en l'elaboració d'una bateria d'indicadors de qualitat en la participació

Els criteris d'avaluació de la qualitat en la participació no són aspectes sobre els quals hi hagi unanimitat. Ans al contrari, aquests criteris són difícils de trobar i de definir de manera objectiva atès que entren de ple en debats teòrics i normatius fonamentals. Es per això que el mateix procés de definició d'indicadors serà bàsic a l'hora d'esclarir i definir criteris.

Tots els estudis sobre indicadors subratllen la importància que tots els actors implicats en el seu ús posterior participin en el procés de definició inicial, per tal de garantir la seva utilitat i aplicabilitat. Cal, per tant, diferenciar etapes en el procés de definició dels indicadors en les quals poden participar diferents actors.

1. Definició d'àmbits i esborrany d'indicadors.

En la definició d'aquests àmbits es pretén recollir el resultat de les diferents reflexions individuals i col·lectives sobre el significats de la participació i sobre els problemes als quals s'enfronta en la seva aplicació i desenvolupament pràctic en l'àmbit municipal. A partir de les reflexions anteriors es concreta un esborrany d'àmbits, aspiracions normatives (criteris) i indicadors.

2. Discussió de l'esborrany.

L'esborrany d'àmbits i indicadors es presenta a discussió oberta amb la participació dels diferents actors implicats: responsables polítics, tècnics de participació, entitats, acadèmics. Aquestes sessions de discussió serveixen per detectar possibles absències, per corregir formulacions confuses i per identificar d'altres problemes relatius a la rellevància, la validesa i la comprensió dels indicadors.

En aquest cas la discussió de diferents esborranys es va dur a terme en el marc de varies reunions de la comissió de seguiment celebrades al llarg de l'any 2004². L'esborrany que en va resultar es va discutir també en les Jornades sobre Participació Ciutadana celebrades a la Universitat Autònoma de Barcelona el maig de 2004 (en les quals van participar més de 300 persones relacionades amb l'àmbit de la participació), en el Postgrau de Participació de la UAB el juny de 2004 i en el seminari de participació de la Fundació Jaume Bofill celebrat l'octubre de 2004.

² En la comissió de seguiment van participar regularment experts, tècnics i polítics als quals agraïm la seva valuosa contribució.

3. *Elaboració d'estudis pilot i recollida de dades per al pre-test*

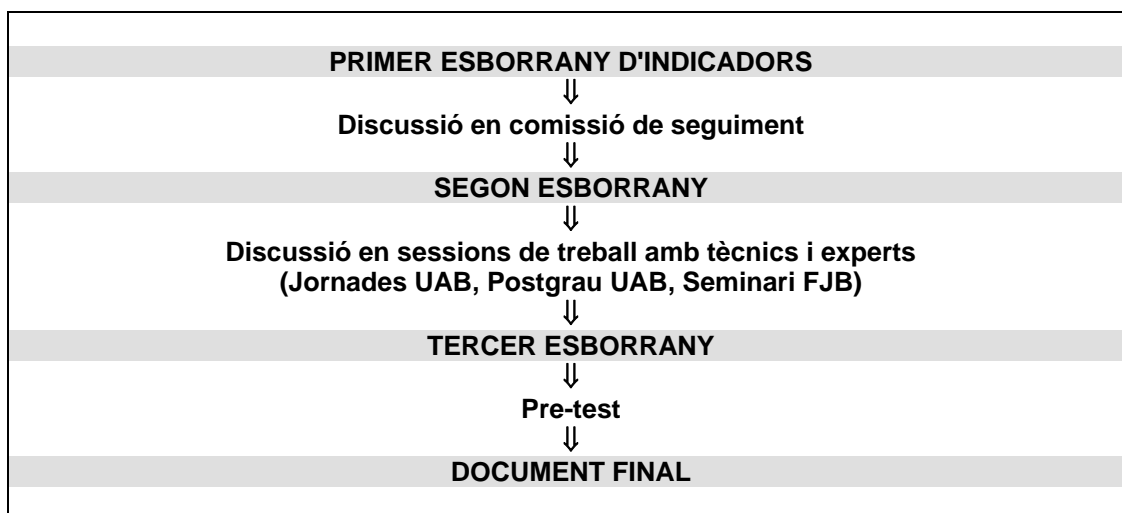
L'esborrany d'indicadors, amb les modificacions necessàries introduïdes en les diferents revisions, ha estat sotmès a prova mitjançant estudis pilot de recollida de dades duts a terme en quatre experiències participatives per a un pre-test.

Aquestes proves serveixen per analitzar i, en el seu cas, corregir problemes en l'aplicabilitat i la sensibilitat dels indicadors. En el nostre cas es van detectar alguns problemes en la disponibilitat de la informació que en casos futurs es poden resoldre amb una mínima previsió i mitjançant la realització d'algunes enquestes breus als participants.

4. *Discussió dels resultats del pre-test i redacció de la versió final del sistema d'indicadors.*

La versió definitiva del sistema d'indicadors incorpora les modificacions derivades de les diferents sessions de treball.

Figura 2. Procés metodològic seguit en la definició d'indicadors

SEGONA PART

3 PROPOSTA D'INDICADORS PER MESURAR LA QUALITAT DELS PROCESSOS PARTICIPATIUS

Primer Àmbit: Qui participa?

INDICADOR 1.1 **Percentatge de participants sobre la població de referència**

Definició de l'indicador

Nombre de ciutadans i ciutadanes participants sobre el total de la població de referència, expressat en termes de percentatge.

$$\text{Indicador 1.1} = (\text{Nombre de participants} * 100) / \text{Població de referència}$$

Aquest indicador reflexa la dimensió d'extensió en el primer àmbit de la qualitat de la participació.

Definició de termes

- *Nombre de participants*

Nombre de persones que han estat presents com a mínim en un dels espais o moments participatius recollits en un determinat procés, que hagin pres aquesta decisió de forma lliure i autònoma, amb independència si va ser una decisió personal o va ser seleccionada per atzar, amb independència si es va percebre o no un incentiu econòmic o d'altre tipus, i al marge si va intervenir activament o es va limitar a assistir.

No s'inclouen, per tant, totes aquelles persones que van ser informades (o van rebre informació) però que no han interactuat en cap moment ni en cap part del procés, com tampoc aquelles que haurien pogut col·laborar en la seva organització o difusió, o que van mostrar el seu suport però sense prendre part en el seu desenvolupament.

Aquesta definició inclouria, per posar alguns exemples, des de la participació en un fòrum per internet o votació electrònica fins a la presència en una assemblea, i també tindria en compte les persones seleccionades per formar part d'un jurat ciutadà o aquelles que de *motu proprio* decideixen participar en un taller.

- *Població de referència*

Conjunt de persones que són convidades a participar en el procés participatiu o població sobre la base de la qual es seleccionen els participants pel procediment que s'estableixi en cada cas.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim*: 0, en el cas que ningú participi.
- *Valor Màxim*: 100, en el cas que participi tota la població de referència.
- *Valor Ideal*: tot i que és altament improbable, l'indicador mostraria un millor valor quan més s'aproximi al valor màxim (100%), cas extrem en què participaria tota la població de referència.

Exemple

Un procés participatiu ha comptat amb 200 participants, veïns d'un municipi amb 20.000 habitants majors de 16 anys (població de referència). El valor d'aquest indicador seria:

Indicador 1.1 = (Nombre de participants * 100) / Població de referència

Exemple Indicador 1.1 = (200 * 100) / 20.000 = 1%

Comentaris

Els processos participatius acostumen a dotar-se de diferents mecanismes per participar ja sigui paral·lelament (es reparteix un qüestionari entre la ciutadania alhora que s'organitzen assemblees de barri, per exemple), ja sigui en moments diferents (es comença amb assemblees de barri i després s'organitzen assemblees de districte, per exemple).

Es per això que, quan sigui possible, caldria prendre mesures per evitar una doble comptabilitat dels participants, el que generaria una suma final errònia.

INDICADOR 1.2

Percentatge de dones entre els participants

Definició de l'indicador

Nombre de dones participants sobre el nombre total de participants, expressat en termes de percentatge.

$$\text{Indicador 1.2} = (\text{Nombre de dones participants} * 100) / \text{Nombre total de participants}$$

L'indicador reflexa en quina mesura el conjunt de participants és una mostra representativa del conjunt de la població de referència en termes de la seva composició per gènere. Aquest indicador té un clar paràmetre de referència que sempre es coneix en termes aproximats (les dones constitueixen el 50% de la població). A més a més la seva rellevància resideix en què a través del gènere es reflecteixen molts d'altres criteris de desigualtat (educació, recursos econòmics, interès per la política, etc).

Definició de termes

- *Nombre de dones participants*

Persones de sexe femení que han estat presents com a mínim en un dels espais o moments participatius recollits per un determinat procés, havent pres aquesta decisió de forma lliure i autònoma (v. definició indicador 1.1).

- *Nombre total de participants*

Nombre de persones que han pres part en el procés participatiu (v. definició indicador 1.1).

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, en el cas que no participi cap dona.

- *Valor Màxim:* 100, en el cas que totes les persones participants siguin dones.

- *Valor Ideal:* Percentatge de dones existent en la població de referència (v. indicador 1.1), segons el padró o cens de la població. Es d'esperar que el percentatge de dones suposi aproximadament el 50% del total de la població.

Exemple

En un procés participatiu que ha comptat amb 300 participants, 70 dels quals eren dones, el valor d'aquest indicador seria:

Indicador 1.2 = (Nombre de dones participants * 100) / Nombre total de participants

Exemple Indicador 1.2 = (70 * 100) / 300 =23%

Comentari

Lògicament en la interpretació d'aquest indicador és necessari tenir en compte quina és la població de referència, ja que aquesta pot estar constituïda exclusivament per dones.

INDICADOR 1.3

Percentatge de persones de nacionalitat estrangera entre els participants

Definició de l'indicador

Nombre de persones de nacionalitat estrangera participants sobre el nombre total de participants, expressat en termes de percentatge.

$$\text{Indicador 1.3} = \frac{\text{Nombre participants de nacionalitat estrangera} * 100}{\text{Nombre total de participants}}$$

L'indicador reflexa en quina mesura la població estrangera es troba representada entre els participants. Aquest indicador té com a paràmetre de referència el percentatge de població estrangera de la població de referència.

Definició de termes

- *Nombre d'estrangers i estrangeres participants*

Persones de nacionalitat estrangera que han estat presents com a mínim en un dels espais o moments participatius recollits en un determinat procés, havent pres aquesta decisió de forma lliure i autònoma (v. definició Indicador 1.1)

- *Nombre total de participants*

Nombre de persones que han pres part en el procés participatiu (v. definició Indicador 1.1)

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, en el cas que no participi cap persona de nacionalitat estrangera.

- *Valor Màxim:* 100, en el cas que totes les persones participants siguin de nacionalitat estrangera.

- *Valor Ideal:* Percentatge de persones de nacionalitat estrangera existent en la població de referència segons el padró o cens de població (v. indicador 1.1).

Exemple

En un procés participatiu que ha comptat amb 300 participants, 30 dels quals erens de nacionalitat estrangera, el valor d'aquest indicador seria:

Indicador 1.3 = (Nombre d'estrangers participants * 100) / Nombre total de participants

Exemple Indicador 1.3 = (30 * 100) / 300 =10%

INDICADOR 1.4

Percentatge de participants amb estudis universitaris finalitzats

Definició de l'indicador

Nombre de participants amb estudis universitaris sobre el nombre total de participants, expressat en termes de percentatge.

$$\text{Indicador 1.4} = \frac{\text{Nombre de participants amb estudis universitaris} * 100}{\text{Nombre total de participants}}$$

Aquest indicador reflexa en quina mesura el conjunt de participants és una mostra representativa del conjunt de la població de referència en termes de la seva composició per nivell d'estudis. Generalment entre els participants en processos participatius es detecta una sobrerrepresentació dels ciutadans amb major nivell d'estudis, el que indica alhora una subrepresentació dels que en tenen un nivell menor.

Definició de termes

- *Nombre de participants amb estudis universitaris finalitzats*

Persones participants (v. indicador 1.1) amb formació universitària completa (diplomats, llicenciats, enginyers, arquitectes, etc.).

- *Nombre total de participants*

Nombre de persones que han participat en el procés (v. Indicador 1.1)

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, en el cas que no participi cap persona amb estudis universitaris (és a dir, tots els participants tenen un nivell d'estudis inferior a l'universitari).

- *Valor Màxim:* 100, en el cas que totes les persones participants tinguin estudis universitaris complets.

- *Valor Ideal:* Percentatge de persones amb estudis universitaris igual al que es dona en la població de referència (v. indicador 1.1), segons el padró o cens de població. Un nivell superior a aquest percentatge es considera una sobrerrepresentació de les persones amb majors nivells d'estudis i, per tant, un indicador de biaix socioeconòmic en la població participant.

Exemple

En un procés participatiu que ha comptat amb 300 participants, 30 dels quals tenien estudis universitaris, el valor d'aquest indicador seria:

$$\text{Indicador 1.4} = \frac{\text{Nombre de participants amb estudis universitaris} * 100}{\text{Nombre total de participants}}$$

$$\text{Exemple Indicador 1.4} = \frac{(30*100)}{300} = 10\%$$

INDICADOR 1.5

Percentatge de participants menors de 30 anys

Definició de l'indicador

Nombre de participants menors de 30 anys sobre el nombre total de participants, expressat en termes de percentatge.

$$\text{Indicador 1.5} = \frac{\text{Nombre de participants menors de 30 anys} * 100}{\text{Nombre total de participants}}$$

L'indicador reflexa en quina mesura el conjunt de participants és una mostra representativa del conjunt de la població de referència en termes de la seva composició per trams d'edat. Generalment entre els participants en processos participatius es detecta una subrepresentació dels ciutadans més joves.

Definició de termes

- *Nombre de participants menors de 30 anys*

Nombre de persones participants (v. Indicador 1.1) amb menys de 30 anys complerts en el moment d'iniciar-se el procés participatiu.

- *Nombre total de participants*

Nombre de persones que han pres part en el procés participatiu (v. Indicador 1.1)

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, en el cas que no participi cap persona de menys de 30 anys.
- *Valor Màxim:* 100, en el cas que tots els participants tinguin menys de 30 anys.
- *Valor Ideal:* Percentatge de persones amb menys de 30 anys en la població de referència, segons el padró o cens de població. Un nivell inferior a aquest percentatge es considera una subrepresentació de les persones més joves i, per tant, un indicador de biaix socioeconòmic en la població participant.

Exemple

Un procés participatiu ha comptat amb 300 participants, 90 dels quals tenia menys de 30 anys. El valor d'aquest indicador seria:

Indicador 1.5 = (Nombre de participants menors de 30 anys * 100) /
Nombre total de participants

Exemple Indicador 1.5 = (90 * 100) / 300 =30%

Comentari

Com en el cas de l'indicador 1.2., en la seva interpretació cal tenir en compte quina és la població de referència del procés atès que aquesta pot estar constituïda exclusivament per joves.

INDICADOR 1.6

Percentatge d'associacions participants sobre el total d'associacions en la població de referència

Definició de l'indicador

Nombre d'associacions participants sobre el nombre total d'associacions enregistrades en la població de referència, expressat en termes de percentatge.

$$\text{Indicador 1.6} = \frac{\text{Nombre d'associacions participants} * 100}{\text{Nombre d'associacions en la població de referència}}$$

Definició de termes

- *Associació*

Agrupació de persones que voluntàriament i sense ànim de lucre persegueixen finalitats de tipus general amb una organització pròpia (encara que no necessàriament formalitzada), autònoma i amb capacitat de decisió sobirana (Pindado 1999). Entre elles s'inclouen: de veïns i consumidors, esportives, juvenils, culturals, d'educació i temps lliure, de suport social, de solidaritat i cooperació, ecologistes, de comerciants, etc.

- *Nombre d'associacions participants*

Nombre d'associacions que han estat presents, com a mínim, en un dels espais o moments participatius inclosos en un determinat procés, que han pres aquesta decisió de forma lliure i autònoma per part dels òrgans corresponents d'aquesta associació, independentment si ho van fer per pròpia iniciativa o mitjançant un procés de selecció, si ho van fer amb o sense incentiu econòmic o d'altre tipus, de si va intervenir activament o es va limitar a assistir.

No s'inclouen, per tant, aquelles associacions que han estat informades (o que han rebut informació) però que no han interactuat en cap moment i en cap part del procés, o que van mostrar el seu suport però sense participar en el seu desenvolupament.

- *Nombre d'associacions registrades en la població de referència:*

Nombre d'associacions inscrites en el registre o registre d'associacions d'aquella població de referència.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, en el cas que no hagi participat cap associació entre les registrades.
- *Valor Màxim:* 100, en el cas que participin totes les associacions registrades.
- *Valor Ideal:* L'indicador mostraria un valor millor quan més s'aproximi a 100%, el que significaria que han participat totes les associacions registrades. Això no obstant, atès que els registres d'associacions no es solen depurar les associacions que ja no estan operatives, no és previsible que es pugui assolir aquest valor ideal en la realitat.

Exemple

En una població donada consta l'existència d'un total de 200 associacions en el registre d'associacions, de las quals 40 han participat en el procés. El valor de l'Indicador 1.5 seria:

$$\text{Indicador 1.6} = \frac{(\text{Nombre d'associacions participants} * 100)}{\text{Nombre total d'associacions en la població de referència}}$$

$$\text{Exemple Indicador 1.6} = (40 * 100) / 200 = 20\%$$

Comentari

Lògicament, en la interpretació d'aquest indicador cal tenir en compte si el procés participatiu és de base ciutadana o de base associativa.

Segon Àmbit: Sobre què es participa?

INDICADOR 2.1

Percentatge del pressupost afectat pel resultat del procés participatiu sobre el pressupost de l'àmbit de referència

Definició de l'indicador

Proporció del pressupost de l'àmbit de referència (per exemple un municipi) l'execució del qual es veu afectat pel resultat del procés participatiu, expressat en termes de percentatge.

$$\text{Indicador 2.1} = \frac{\text{Pressupost afectat pel resultat del procés} * 100}{\text{Pressupost de l'àmbit de referència}}$$

Aquest indicador reflexa la rellevància de la qüestió sobre la qual es participa des del punt de vista econòmic. Té la limitació que part de la rellevància simbòlica no quedaria ben reflectida en aquest indicador. És poc útil per a processos estratègics que, malgrat que directament no afectin un pressupost precís, tenen conseqüències molt importants.

Definició de termes

- *Pressupost afectat pel resultat del procés:*

És el pressupost l'execució del qual es veurà afectat directa o indirectament pels acords o decisions adoptades a través del mecanisme participatiu.
NB: No es tracta del pressupost del procés.

- *Pressupost de l'àmbit de referència:*

És el pressupost anual del municipi o institució de la població de referència tal com ve recollit i publicat en els documents oficials de cada institució.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, que el procés no tingui cap implicació pressupostària.
- *Valor Màxim:* 100, quan es vegi afectada la totalitat del pressupost de l'àmbit de referència. No és previsible que aquest indicador assoleixi en la realitat el seu valor màxim, per la qual cosa el valor real de l'indicador serà inferior.
- *Valor Ideal:* Un major pes pressupostari implica una major rellevància de la qüestió a l'entorn de la qual es planteja el procés participatiu, per la qual cosa el valor ideal s'aproxima al valor màxim.

Exemple

Mitjançant un consell ciutadà es vol definir la remodelació d'una plaça. El pressupost previst per a la remodelació són 700.000 euros. El pressupost anual del municipi són 100 milions d'euros. Per tant el valor de l'Indicador 2.1 serà:

Indicador 2.1 = $(\text{Pressupost afectat pel resultat del procés} * 100 / \text{Pressupost de l'àmbit de referència})$

Exemple Indicador 2.1 = $(100 * 700.000) / 100.000.000 = 0,7\%$

Comentari

Aquest indicador no és aplicable en processos participatius amb objectius estratègics.

INDICADOR 2.2

Valoració subjectiva de la rellevància de la qüestió sobre la qual es participa per part dels ciutadans i ciutadanes participants

Definició de l'indicador

Proporció de ciutadans participants que consideren la qüestió sobre la que s'ha centrat el procés participatiu molt important o bastant important, expressat en termes de percentatge.

Indicador 2.2 = (Nombre de participants que consideren la qüestió molt o bastant important * 100) / Nombre total de participants

Definició de termes

- *Nombre de participants que consideren la qüestió molt o bastant important*

Nombre de ciutadans que han participat en el procés participatiu (v. Indicador 1.1) que expressen a través d'una enquesta anònima o instrument similar d'avaluació que la qüestió sobre la qual tracta el procés és molt important o bastant important (en front dels que consideren que és poc o gens important).

- *Nombre de participants*

Nombre de persones participants en el procés segons els requisits expressats en l'Indicador 1.1 i que han respost l'enquesta d'avaluació.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, en el cas que cap participant enquestat consideri que la qüestió sobre la qual s'ha participat és molt o bastant important.
- *Valor Màxim:* 100, en el cas que tots els participants enquestats la considerin molt o bastant important.
- *Valor Ideal:* Quants més participants considerin que la qüestió és rellevant, millor, per la qual cosa el valor ideal es situa en el màxim (100).

Exemple

En un procés han participat 100 persones, de las quals ss'ha obtingut la següent valoració sobre la rellevància de la qüestió tractada en el procés participatiu:

Molt important	15
Bastant important	25
Poc important	40

Gens important	20
Total enquestats	100

El valor de l'Indicador 2.2 serà el següent:

Indicador 2.2 = (Nombre de participants que consideren la qüestió molt o bastant important * 100) / Nombre total de participants

Indicador 2.2 = (40 * 100) / 100= 40%

Comentaris

Per calcular aquest indicador és imprescindible preguntar als participants sobre la seva valoració sobre la rellevància de la qüestió en què es centra el procés participatiu. Quan es planteja aquesta pregunta és important tenir en compte dues qüestions:

- La pregunta s'ha de formular amb un plantejament relatiu i contextualitzat, és a dir, fent referència a la situació general de l'àmbit de referència de tal manera que l'avaluació de la importància de la qüestió es faci en relació a d'altres possibles problemes.
- Les categories de resposta s'han de plantejar sense categoria central, és a dir, han de ser un nombre parell.

Exemple:

Tenint en compte la situació general del nostre municipi/comarca/comunitat..., vostè considera que la qüestió sobre la qual hem estat treballant en aquest procés ha estat:

- *molt important*
- *bastant important*
- *poc important*
- *gens important*

D'altra banda cal tenir present el nombre de persones que no contesten a la pregunta per diferents raons. Per això és interessant interpretar l'indicador tenint també en compte el percentatge de participants que han respost l'enquesta d'avaluació.

INDICADOR 2.3

Presència en el procés d'informació, deliberació i decisió

Definició de l'indicador

Aquest indicador diferencia els objectius que pot voler assolir el procés participatiu: produir informació pels ciutadans, produir deliberació o debat entre els ciutadans o bé produir una decisió dels ciutadans.

Indicador 2.3 = Posició del procés en l'escala següent:

Només informació	1
Només deliberació	2
Només decisió	3
Informació i deliberació	4
Informació i decisió	5
Deliberació i decisió	6
Informació, deliberació i decisió	7

Definició de termes

- *Informació*

Transmissió de dades i anàlisis d'experts, polítics i/o tècnics envers els ciutadans. Aquests poden transmetre els seus dubtes i qüestions sobre la informació que se'ls ha transmès. La informació es pot transmetre mitjançant diversos canals: presentacions personals, informes escrits, pàgines web, etc.

- *Deliberació*

Diàleg i intercanvi d'opinions i punts de vista entre els participants del procés. S'ha de produir en un espai físic i/o temporal diferents al de la informació i la decisió. Per tant, no s'inclouen en la deliberació aquells espais dedicats a la informació i formació dels participants, així com l'exercici estricte del vot o expressió de preferències.

- *Decisió*

Pronunciament dels ciutadans participants en què expressen la seva voluntat, amb independència que aquest sigui jurídicament vinculant o no. Aquesta decisió s'ha de recollir en algun informe o acta o s'ha de manifestar mitjançant votació, enquesta, etc.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim*: 1, en el cas que el procés es limiti a transmetre informació.
- *Valor Màxim*: 7, en el cas que el procés inclogui informació, deliberació i decisió.
- *Valor Ideal*: Es considera millor un procés que contempla els tres objectius que un altre que es limiti a un de sol, per la qual cosa el valor ideal és el màxim (7).

Exemples

- Campanyes informatives: Es limiten a proporcionar informació (Indicador 2.3 = 1).
- Referèndum: Acostuma a tenir un component informatiu malgrat que el pes major es troba en la capacitat de decisió (Indicador 2.3 = 5).
- Pressupost participatiu Incorpora els tres elements: informació (explicació del què és un pressupost, necessitats del territori, límits econòmics, etc.), deliberació (discussions al voltant de la definició de prioritats), i decisió (les prioritats aprovades són, en principi, assumides per la institució pública) (Indicador 2.3 = 7).

INDICADOR 2.4

Capacitat efectiva dels participants d'influir en els continguts del propi procés participatiu

Definició de l'indicador

Aquest indicador reflexa la possibilitat (existents o absent) que un procés pugui, per iniciativa dels propis participants, obrir-se a nous temes o definir nous mecanismes participatius d'aplicació en el futur.

Indicador 2.4 = Posició del procés en una d'aquestes dues categories:

- Si : durant el procés s'han inclòs nous temes i/o s'han introduït nous mecanismes participatius.
- No: el procés s'ha limitat a un únic tema preestablert i no és possible posar noves qüestions ni nous mecanismes sobre la taula.

La rellevància d'aquest indicador resideix en què reflexa el grau d'autonomia dels participants en el procés participatiu.

Definició de termes

- La *capacitat d'influir* en el procés pot correspondre a tots els participants o a algun tipus d'òrgan (com una comissió de seguiment) escollit pels participants. Aquesta capacitat es posa de manifest per una modificació efectiva i real (i no només potencial) en relació a algun dels aspectes següents:
 - Es consideren *nous temes* aquelles qüestions substantives que no figuren en el plantejament inicial del procés participatiu i que n'acaben formant part.
 - Es consideren *nous mecanismes participatius* aquells que abans del procés participatiu no estaven previstos i que sorgeixen arran del mateix.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim*: No existeix aquesta capacitat d'influència sobre el desenvolupament del propi procés per part dels participants.
- *Valor Màxim*: Si existeix aquesta capacitat d'influència.

- *Valor Ideal*: Es considera que la capacitat dels participants per influir en el procés participatiu és major si aquest és obert; per tant el valor ideal coincideix amb el valor màxim.

Exemple

En un procés participatiu amb diverses etapes la primera (enquesta) pot definir els temes a tractar en les següents (tallers).

Tercer Àmbit: Com es participa?

INDICADOR 3.1

Existència de rebuig explícit del procés participatiu per part d'un o més partits polítics rellevants en l'àmbit de referència

Definició de l'indicador

Aquest indicador reflexa l'existència (o absència) de consens polític sobre la realització de l'experiència participativa.

Indicador 3.1 = Posició del procés en una d'aquestes dues categories:

- Sí: Existeixen un i més partits polítics rellevants que rebutgen de forma explícita el procés participatiu.
- No: Cap partit rebutja de forma explícita el procés participatiu.

L'acord polític no és necessàriament desitjable per si mateix, sinó que reflexa unes circumstàncies en les quals el procés es pot desenvolupar en millors condicions i la seva continuïtat i seguiment troben un clima més favorable. Com ja s'ha fet referència en parlar de les aspiracions normatives, si no existeix acord polític i social, el procés pot ser percebut com una eina manipuladora o electoralista en mans de l'autoritat política, que previsiblement dificultarà una implicació extensa i representativa per part dels ciutadans i reduirà la legitimitat del resultat.

Definició de termes

- *Partits polítics rellevants en l'àmbit de referència*

Partits polítics amb presència en les institucions de l'àmbit de referència en el moment de l'inici de l'experiència participativa. Una possible operacionalització de l'adjectiu *rellevant* es pot situar a l'entorn d'un 10% dels vots.

- *Rebuig explícit del procés*

El rebuig per part dels partits ha de ser explícit i públic ja sigui de forma oral (declaració, conferència de premsa...) o escrita (comunicat, resolució, etc.) durant la realització del procés.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim*: No existència de rebuig per part de cap partit polític rellevant.

- *Valor Màxim:* Existència de rebuig explícit per part d'un o més partits polítics rellevants.
- *Valor Ideal:* Es considera que l'acord polític és un requisit important que contribueix al bon desenvolupament del procés i, per tant, el valor ideal estaria representat per aquella situació en la que no hi ha cap partit que rebutgi el procés de forma explícita.

INDICADOR 3.2

Pressupost destinat a l'activitat participativa

Definició de l'indicador

Suma total d'euros destinats al procés participatiu.

Indicador 3.2 = Pressupost en euros dedicat al procés participatiu

Definició de termes

- *Euros dedicats al procés*

Euros dedicats al procés participatiu en el seu conjunt, incloent des de les activitats de preparació i publicitat inicial fins al seu tancament així com el pressupost destinat a una possible comissió de seguiment, si es dóna el cas. S'inclouen també els costos de personal de l'entitat pública que l'organitza o que col·labora en el procés. En el cas de processos de durada superior a un any es considera el pressupost destinat a una anualitat.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, en el cas que el procés no tinguis assignat pressupost per a la seva realització.
- *Valor Màxim:* No existeix valor màxim, atès que no hi ha límit en la quantitat d'euros que es poden gastar en el finançament d'un procés participatiu.
- *Valor Ideal:* L'indicador mostraria un valor millor quan més elevat sigui el seu valor. Això no obstant la interpretació d'aquest indicador s'ha de fer en relació a la magnitud del mecanisme (durada, nombre de participants, etc.).

Exemple

Un procés participatiu ha comptat amb un pressupost de 40.000 euros. El valor de l'Indicador 3.2 seria aquest pressupost.

Indicador 3.2 = Pressupost en euros dedicat al procés participatiu

Exemple Indicador 3.2 = 40.000

INDICADOR 3.3

Nombre de mesos de treball a temps complert dedicats a l'organització i realització del procés participatiu

Definició de l'indicador

Nombre de mesos de treball a temps complert dedicats al procés per persones que treballen de forma remunerada o no en la seva organització.

Indicador 3.3 = Nombre de mesos de treball a temps complert.

Aquest indicador reflexa la importància dels recursos humans en el desenvolupament dels processos participatius.

Definició de termes

- *Nombre de mesos de treball a temps complert*

Nombre de mesos de treball a temps complert (entre 35 i 40 hores setmanals), remunerades o no, dedicades íntegrament a les tasques d'organització, coordinació, dinamització, seguiment, suport logístic, etc. del procés participatiu.

S'especifica que poden no estar remunerades perquè aquestes tasques de suport tècnic no sempre són portades a terme per personal laboral. Alguns processos que sorgeixen per iniciativa de la societat civil poden comptar majoritàriament amb persones dedicades a la seva organització de manera voluntària.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, en el cas que no s'hagi dedicat cap jornada a l'organització del procés.
- *Valor Màxim:* No existeix valor màxim, atès que no hi ha límit en la dedicació de treball que es pot invertir en l'organització d'un procés participatiu.
- *Valor Ideal:* L'indicador mostraria un millor valor quan més elevat sigui el nombre de jornades de dedicació. Això no obstant, com en el cas de l'indicador anterior, la interpretació s'ha de fer en relació a la magnitud del mecanisme (durada, participants, etc.).

Exemple

En l'organització d'una activitat participativa han treballat 2 persones a temps complert i una persona a temps parcial durant 2 mesos.

Indicador 3.3 = Nombre de mesos de treball a temps complet

Exemple Indicador 3.3 = $2,5 * 2 = 5$

INDICADOR 3.4

Existència d'avaluació pública del procés participatiu

Definició de l'indicador

Aquest indicador reflexa l'existència (o absència) d'una avaluació pública del procés participatiu. Pot prendre dos valors:

Indicador 3.4 = Posició del procés en una d'aquestes dues categories:

- Sí: Existeix una avaluació pública del procés participatiu.
- No: No existeix un procés d'avaluació o els seus resultats no es fan públics.

Definició de termes

- *Avaluació*

Per avaluació entenem aquell mecanisme destinat a valorar el desenvolupament del procés i el seu resultat. Aquesta avaluació ja d'atendre els diversos elements que intervenen en el procés participatiu: la selecció de participants, la representativitat i inclusivitat, la informació proporcionada, els espais on ha tingut lloc, el temps, les possibilitats de deliberació, l'obtenció d'una decisió, l'obtenció d'una decisió, les conseqüències del procés, etc. L'avaluació ha de recollir-se en un informe.

- *Pública*

Independentment de qui porti a terme l'avaluació és important que tant els seus resultats com la metodologia utilitzada es facin públics, és a dir, accessibles per a tota la ciutadania a través de publicacions, mitjans de comunicació, pàgines web, etc.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim*: No existència d'avaluació o aquesta no és pública.
- *Valor Màxim*: Existència d'avaluació pública.
- *Valor Ideal*: Es considera que l'existència d'una avaluació pública és un indicador de qualitat en el procés participatiu.

INDICADOR 3.5

Percentatge de temps dedicat a la deliberació sobre el total del temps del procés

Definició de l'indicador

Nombre d'hores dedicades a la deliberació sobre el total d'hores del procés, expressat en termes de percentatge.

$$\text{Indicador 3.5} = \frac{\text{Nombre d'hores dedicades a la deliberació} * 100}{\text{Nombre d'hores totals del procés participatiu}}$$

Definició de termes

- *Nombre d'hores dedicades a la deliberació*

Nombre d'hores dedicades al diàleg i intercanvi d'opinions i punts de vista entre els participants. No es considerarà deliberació el temps dedicat al diàleg entre els participants i els conductors-dinamitzadors del procés (especialistes, tècnics o polítics). Tampoc es considerarà deliberació aquells espais dedicats a al·l informació i formació dels participants o l'exercici estricte del vot o expressió de preferències.

- *Nombre d'hores de durada del procés participatiu*

Nombre d'hores de durada del conjunt del procés en les quals hi ha activitat dels participants (informació, deliberació, o decisió).

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, quan en el procés no s'hagi dedicat temps a la deliberació.
- *Valor Màxim:* 100, quan tot el temps del procés s'hagi dedicat a la deliberació.
- *Valor Ideal:* No és fàcil establir un valor ideal. Es podria situar en un temps al menys equivalent al dedicat a la informació.

Exemple

Un procés participatiu ha durat en total 80 hores, de les quals 40 s'han dedicat a la presentació i informació dels participants, 30 a la discussió i debat entre els participants i 10 a d'altres aspectes. El valor de l'Indicador 3.5 seria:

$$\text{Indicador 3.5} = \frac{\text{Nombre d'hores dedicades a la deliberació} * 100}{\text{Nombre d'hores totals del procés participatiu}}$$

Exemple Indicador 3.5 = $(30 * 100 / 80) = 37,5\%$

INDICADOR 3.6

Existència d'un sistema d'expressió de preferències de forma anònima

Definició de l'indicador

Aquest indicador reflexa l'existència (o absència) d'un sistema d'expressió de preferències de forma anònima.

Indicador 3.6 = Posició del procés en una d'aquestes dues categories:

- Sí: Existeix un sistema d'expressió de preferències de forma anònima.
- No. No existeix aquest mecanisme en el procés, bé perquè no hi ha cap moment en què els participants expressin les seves preferències o bé perquè ho fan sempre de forma pública.

L'expressió anònima de preferències permet que aquestes es manifestin de manera lliure. Aquesta característica no implica que no puguin existir altres moments al llarg del procés en els quals l'expressió de les preferències es faci de forma pública.

Definició de termes

- *Sistema d'expressió de preferències de forma anònima:*

Mecanisme d'expressió de preferències que implica un posicionament per part dels participants davant la qüestió plantejada en el procés participatiu, garantint que ningú podrà conèixer el sentit de la preferència de la persona participant. Es pot tractar del vot secret en urna o de la resposta a un qüestionari on no consti el nom. En tot cas el sistema ha de garantir l'anonimat del participant.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* No existència d'un sistema d'expressió de preferències de forma anònima.
- *Valor Màxim:* Existència d'un sistema d'expressió de preferències de forma anònima.
- *Valor Ideal:* Es considera que l'expressió anònima de preferències contribueix a que aquesta es dugui a terme de manera més lliure i, per tant, el valor ideal és l'existència d'aquest mecanisme.

Quart Àmbit: Quines són les conseqüències del procés?

INDICADOR 4.1

Existència d'un òrgan de seguiment de les decisions i acords presos en el procés participatiu

Definició de l'indicador

Aquest indicador reflexa l'existència d'un òrgan que té com a missió o objectiu observar les conseqüències del procés participatiu.

Indicador 4.1 = Posició del procés en una d'aquestes dues categories:

- Si: Existeix un òrgan de seguiment de les conseqüències del procés.
- No: No existeix un òrgan de seguiment de les conseqüències del procés.

La presència d'aquest òrgan reflexa la preocupació, interès i capacitat de control sobre les conseqüències del procés participatiu.

Definició de termes

- *Òrgan de seguiment:*

Grup de persones en forma de comissió, grup de treball, etc, en què es troben representats participants del procés i que s'ocupa d'observar les conseqüències del procés participatiu. Ha de fer públics els resultats de la seva anàlisi.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* No existència d'un òrgan de seguiment..
- *Valor Màxim i Ideal:* Existència d'un òrgan de seguiment.
- *Valor Ideal:* Es considera que l'existència d'un òrgan de seguiment és un indicador de qualitat en el procés participatiu.

INDICADOR 4.2

Grau de realització o compliment de les decisions i acords presos durant el procés

Definició de l'indicador

Grau de realització o compliment de les decisions i acords que s'han pres durant el procés participatiu.

Indicador 4.2 = Posició del procés en una d'aquestes tres categories:

- Realització Total : s'han dut a terme/realitzat entre el 100 y el 70% de les decisions i acords presos.
- Realització Parcial: s'han dut a terme entre el 70 i el 50% de les decisions i acords presos.
- No Realització: s'han dut a terme menys del 50% de les decisions i acords presos.

Es tracta d'un indicador de les conseqüències del procés. Per evitar el problema que molts casos s'incloguin en una categoria intermitja, el sostre mínim es situa relativament elevat (50%). Aquest indicador requereix una certa avaluació de les conseqüències del procés.

Definició de termes

- *Grau de realització o compliment de les decisions i acords:*

Grau en què les conclusions del procés participatiu sobre el que cal fer en el futur s'han fet o no realitat en el termini de dos anys, des de l'existència d'aquestes decisions o acords.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* No realització.
- *Valor Màxim:* Realització total.
- *Valor Ideal:* Coincideix amb el valor màxim, la realització total dels acords i decisions preses.

INDICADOR 4.3

Existència d'un acte de devolució o rendició de comptes dels polítics envers la ciutadania

Definició de l'indicador

Aquest indicador reflexa l'existència (o absència) d'un acte públic presencial en què els polítics expliquen a la ciutadania el grau de compliment de les decisions i acords presos mitjançant el procés participatiu i, en cas d'incompliment, les raons per les quals no s'han pogut dur a terme.

Indicador 4.3 = Posició del procés en una d'aquestes dues categories:

- Si: S'ha realitzat aquest acte de devolució.
- No: No s'ha dut a terme aquest acte de devolució.

La importància d'aquest indicador prové del marc polític en què s'emmarquen els processos participatius, en què els responsables últims de les decisions són les autoritats democràticament escollides.

Definició de termes

- *Acte públic de devolució:*

Acte públic presencial en què els polítics responsables rendeixen comptes i expliquen a la ciutadania el grau de compliment de les decisions i acords presos a través del procés participatiu i, en cas d'incompliment, les raons de la impossibilitat de dur-los a terme. S'establirà la mateixa referència temporal que per a l'indicador 4.2 (dos anys).

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* No existència d'un acte de devolució.
- *Valor Màxim:* i Ideal: Existència d'un acte de devolució.
- *Valor Ideal:* Es considera que l'existència d'un acte de devolució és un indicador de qualitat en el procés participatiu.

INDICADOR 4.4

Valoració positiva del procés per part dels participants

Definició de l'indicador

Proporció de ciutadans i ciutadanes participants que consideren que el procés participatiu ha estat bastant o molt satisfactori.

Indicador 4.4 = (Nombre de participants que consideren que el procés participatiu ha estat molt o bastant satisfactori * 100) / Nombre total de participants

Definició de termes

- *Nombre de participants que consideren que el procés ja estat molt o bastant satisfactori:*

Nombre de ciutadans i ciutadanes que han participat en el procés participatiu (v. Indicador 1.1) que expressen a través d'una enquesta anònima o instrument similar d'avaluació que el procés ha estat molt o bastant satisfactori (en front d'aquells que consideren que és poc o gens satisfactori).

- *Nombre de participants:*

Nombre de persones participants en el procés segons els requisits expressats en l'Indicador 1.1 i que han respost a l'enquesta d'avaluació.

Definició de mínim, màxim i valor ideal

- *Valor Mínim:* 0, en el cas que cap participant consideri que el procés ha estat molt o bastant satisfactori..
- *Valor Màxim:* 100, en el cas que tots els participants considerin que el procés ha estat molt o bastant satisfactori.
- *Valor Ideal:* Quants més participants considerin que el procés ha estat satisfactori, millor, per la qual cosa el valor ideal es situa en el màxim (100).

Exemple

En un procés han participat 100 persones, de les quals s'ha obtingut la següent valoració general del procés:

<i>Molt satisfactori:</i>	15
<i>Bastant satisfactori</i>	25
<i>Poc satisfactori:</i>	40
<i>Gens satisfactori:</i>	20

Total enquestats: 100

El valor de l'Indicador 4.4 serà el següent:

Indicador 4.4 = (Nombre de participants que consideren que el procés participatiu ja estat molt o bastant satisfactori * 100) / Nombre total de participants

Exemple de l'Indicador 4.4 = (40 * 100) / 100= 40%

Comentaris

Per calcular aquest indicador és imprescindible preguntar als participants sobre la seva valoració del procés. A l'hora de plantejar aquesta pregunta és important tenir en compte dos fets:

- La pregunta s'ha de realitzar a partir d'un plantejament general que tingui en compte els diferents aspectes del procés. Preferentment es farà després d'una bateria de preguntes sobre els diferents aspectes del procés (organització, interès, possibilitat d'expressar-se, materials distribuïts, presentacions, etc.)
- Les categories de resposta s'han de plantejar sense categoria central, és a dir, han de ser un nombre parell..

Exemple:

Tenint en compte els aspectes d'aquest procés (citar) la seva valoració general és:

- *Molt satisfactori*
- *Bastant satisfactori*
- *Poc satisfactori*
- *Gens satisfactori*

D'altra banda, igual que en el cas de l'Indicador 2.2, cal tenir en compte el nombre de persones que no contesten a la pregunta per diverses raons. Per això és interessant interpretar l'indicador tenint també en compte el percentatge de participants que han respost l'enquesta d'avaluació.

4 APÈNDIX

Taula per a la recollida d'informació de context del procés

	Dada	Font
Municipi		
Data d'inici		
Data d'acabament		
Població objectiu		
Objectiu del procés		
Tipus de procés		
Temàtica		

Taula per a l'elaboració d'indicadors

Indicador	Terme	Dada	Font
1.1 (i altres)	Participants (nombre)		
1.1	Població de referència (nombre)		
1.2	Dones participants (nombre)		
1.3	Estrangers participants (nombre)		
1.4	Participants amb estudis universitaris (nombre)		
1.5	Menors de 30 anys participants (nombre)		
1.6	Associacions participants (nombre)		
1.6	Associacions registrades (nombre)		
2.1	Pressupost afectat pel resultat del procés (en euros)		
2.1	Pressupost de l'àmbit de referència (en euros)		
2.2	Nombre de participants que consideren la qüestió molt o bastant important		
2.2	Nombre de persones que avaluen la importància de la qüestió		
2.3	Informació (si/no)		
2.3	Deliberació (si/no)		
2.3	Decisió (si/no)		
2.4	Introducció de nous temes (si/no)		
2.4	Introducció de nous mecanismes (si/no)		
3.1	Oposició explícita (si/no)		
3.2	Pressupost en euros dedicat al procés participatiu		
3.3	Nombre de mesos de treball a temps complet dedicades a l'organització i realització		
3.4	Avaluació pública del procés (si/no)		
3.5	Hores dedicades a deliberació (nombre)		
3.5 (i altres)	Hores totals del procés (nombre)		
3.6	Expressió de preferències anònima (sí/no)		

Indicador	Terme	Dada	Font
4.1	Òrgan de seguiment (si/no)		
4.2	Grau de compliment de les decisions (100-70, 70-50, menys de 50%)		
4.3	Acte de devolució (si/no)		
4.4	Nombre de participants molt o bastant satisfets amb el procés		
4.4	Nombre de participants que avaluen la seva satisfacció amb el procés		

5 BIBLIOGRAFIA CITADA

Arnstein, Sr. 1971. "Ladder of participation in the US". *Journal of the Royal Town Planning Institute*, 176-182.

Burns, D., Hambleton R. et al. 1994. *The Politics of Decentralisation. Revitalising Local Democracy*. Londres: Macmillan.

Font, J. i Blanco, I. 2003. *Experiències de participació ciutadana. Polis, la ciutat participativa. Participar en els municipis: qui, com i per què?* Barcelona: Centre per a la Participació Ciutadana de l'Organisme Autònom Flor de Maig Diputació de Barcelona.

McLaverly, P. 1999. "Towards a Model of Public Participation", en U. A. Khan ed. *Participation Beyond the Ballot Box. European Case Studies in State-Citizen Dialogue*, Londres: UCL Press, 23-42.

Pindado Sánchez, F. 1999. *La participació ciutadana a la vida de les ciutats*. Barcelona: Ed. Del Serbal.

Simrel, C., Feltey, K.M., O'Neills, B. 1998. "The question of participation". *Public Administration Review*, 58-4, 317-326.

Webler, T. i S. Tuler 2000. "Fairness and Competence in Citizen Participation. Theoretical Reflections from a Case Study", *Administration & Society*, 32:5, 566-595.